

1. Aziz Nesin. Musht ketdi (hikoya)

«Har narsaning bir sababi bo'ladi».

Yo'q, men aytmqchi bo'lgan gap bu emas, hikoyamni biror aqlli gap bilan boshlamoqchi edim. Qani, bunday deb ko'raychi: «Tutaqib ketgan odam baribir jahlidan tushadi». To'g'risini aytsam, bunisi ham o'zimga yoqmay turibdi. Zo'r gap aytish uchun odamning o'zi zo'r bo'lishi kerak ekan-da. Shuning uchun ham ba'zan o'zimdan xafa bo'lib ketaman. Bu yog'ini so'rasangiz, hamma hikoyalarimni tarix sahifalariga bitsa arziydigan zo'r gap bilan boshlagan bo'lsam ham, shu vaqtgacha na mening va na yozgan narsalarimning qadriga yetadigan odam topilganigi yo'q. Qani, ko'raylik-chi, zo'r odamlar aytgan gaplar chindan zo'rmikin? Shunaqa zo'r odamlardan biri: «Yozda havo issiq bo'ladi»,— degan ekan. Buni qarang, qanday aqlli, qanday hikmatli gap! Odamzod yuz yillab izlab kelgan haqiqatni u mana shu to'rt so'zga jo qilib beribdi. Yana bir zo'r odam dunyodan ko'z yumayotib: «Eshiklarni ochib qo'ying!» — degan ekan. Qanchalik ulug', hikmatli so'zlari bilan insoniyatga yo'l ko'rsatib bergan. Bu so'zlar zamiridagi ma'noni tushunyapsizmi? Yaxshilab mag'zini chaqib ko'ring-a. Mana shu uch so'zning zamiriga yashiringan chuqur ma'no tavsiflamoq uchun tom-tom kitob yozsangiz ham ozlik qiladi. Uning nima demoqchiligini bilasizmi? Xo'sh, nima demoqchi edi? U: «Hoy odamlar!.. Eshakka o'xshab joylaringda dimiqib yotavermanglar! Yotgan og'illaringizning eshigini ochib qo'yinglar, toki ma'rifat nurlari u yerni charog'on etsin!» demoqchi bo'lgan. Yo'q, unday emas, mana bunday: «Eshiklarni ochib qo'yinglar! Dunyo ko'zingizga ko'rinsin, ruhiy tutqunlikdan qutulding!» Aslini olganda, o'lim to'shagida yotgan o'sha zo'r odamning ham hammaga o'xshab nafasi qisilgan-u, bechora: «Eshiklarni ochib qo'ying!» degan-qo'ygan. Bo'ldi gap shu. Nasib qilsa, men ham qazo qilib narigi dunyoga borishim bilan darrov Gyoteni qidirib topib: — Siz hayot bilan vidolashayotganda: «Pardani ko'taring, yana ozroq nur tushsin!» — degan ekansiz. Bu gapning ma'nosi nima? — deb so'rayman. Imonim komilki, Gyote kulimsirab shunday deydi: — Yana ozroq nur tushsin, debmanmi? Ha, endi o'shanda ko'zimda nur qolmagan bo'lsa kerak-da. Tepamda turgan yor-dostlarni yaxshiroq ko'rish uchun shunday degan bo'lsam ajab emas.

...Ko'chada ketayotgandim. Bir uyning eshigidan miyovlab bir mushuk yugurib oldimga chiqdi-yu, tirraqaylab qochib qoldi. Meni bunday o'ylantirib qo'ygan narsa ham shu mushuk bo'ldi. Uydan bunday miyovlab chiqishining sababi nima ekan? «Har narsaning bir sababi bo'ladi». Xo'sh, mushukning jon achchig'ida uydan yugurib chiqishiga sabab nima? Men ham sizga mana shuning tarixini hikoya qilib bermoqchiman. Lekin hikoyani qaysi uchidan boshlashni bilolmay turibman. Demokratik prinsipga asosan quyidan yuqoriga chiqsammikin yoki o'zimizning sharq odatiga ko'ra yuqoridan pastga tushganim ma'qulmi? Ochiqroq qilib aytganda, mushukdan ministrga chiqaymi yoki ministrdan mushukka tushaymi? Keling, ota-bobomizdan qolgan taomilga amal qila qolaylik. Xullas, mushuk voqeasi, uning kaltak yeb, og'riq azobiga chidoyolmay, ko'chaga miyovlab chiqish voqeasi mana shunday boshlandi.

Hamma gazetalarda birvarakayiga bitta ministrga qarab o't ochishdi. Ministr ham juda g'azablanib, nima qilishini bilmay holdi. Odatda u nima qilishini bilmay yuragi siqilsa, hamisha maslahatchisini chaqirtar edi. Bu gal ham u maslahatchisidan allanimani so'ragan edi, batafsil javobini oldi, sal turib yana bir nima so'radi, maslahatchi yana yaxshilab javob qaytardi. Lekin ministrning ko'ngli hamon g'ash edi. Endi nima qilsin?

«Nima qilsa hamki, tutaqib ketgan odam yana jahldan tushishi kerak». Ministr maslahatchidan yana bir nima so'radi. Maslahatchi bu ishni qanday bajarganligini aytdi. Yo'q, buni boshqacha qilish kerak edi. Maslahatchi nega o'zboshimchalik qildi? Shunaqa ish ham bo'ladimi? Bo'ladi! Bo'lmaydi! Yo'q, bo'ladi! Bo'lmaydi!

Ministr maslahatchisining nozik joyini topib olgandan keyin, boplab so'kdi. Ana endi ministrning dili taskin topib, yengil tortdi. «Nima qilsa hamki, tutaqqan odam jahldan tushishi, o'z holatiga qaytishi kerak». Maslahatchi jahldan tushish uchun nima qilishi kerak? Iste'fo bersinmi? Yo'q, bo'lmaydi, iste'foga chiqib nima qiladi? U bosh boshqaruvchini chaqirib, bir nima so'radi. Bosh boshqaruvchi javob berdi. U yana nimanidir so'radi. Bunisiga ham javob oldi. Yana savol, yana javob. Bosh boshqaruvchi manavi narsani bundoq, anavi narsani undoq qilmasligi kerak edi...

Bo'ldi. Maslahatchi sekretarini chaqirdi:

— Qani, yoz!

Maslahatchi gapirib turdi, sekretar yozib bordi. Shundan keyin u ancha yengil tortganday bo'ldi. Agar shunday qilmaganida, yuragi tars yorilib ketishi hech gap emas edi. Xo'p, yaxshi, xo'sh, endi bosh boshqaruvchi nima qilsin?

Maslahatchi yozdirgan narsalarni hazm qilish unga osonmi? Bosh boshqaruvchi tugmachani bosdi:

— Inspektor Alibeyni chaqiring!

— Alibey o'n kundan buyon safarda-ku.

— Bo'lmasa Valibeyni chaqiring.

Inspektor Valibey kirdi.

— Xizmat, beyafandim!

— Falon ish qay ahvolda?

— Bitgan, beyafandim!

— Anavi-chi?

— Unisi ham.

— Qay tarzda bitkazilgan?

— Mana bundoq, afandim!

— Uni bunaqa qilmaslik kerak edi-da! Bunday qiling, deb kim aytdi sizga? Bu ishni mana bundoq qilish kerak edi. Senlarga o'rgataverib, o'zimda qolmadi. Bosh boshqaruvchi rosa uning po'stagini qoqdi. Ux, bu yorug' dunyoda alamdand chiqadigan kun bor ekan-ku, shu bo'lmasa ahvoli ne kechardi.

Endi inspektor nima qilsin? Bu alamlarni indamay ichiga yutib ketaversinmi? Yo'q, yutib ketaverish bilan bo'lmaydi.

— Mudirbey!

— Labbay, taqsir!

— Labbaying nimasi? Ertalab nima dedim senga?

— Ertalab deysizmi? Hech nima demovdingiz.

— Nega demagan ekanman? Allanarsa degan edim-ku,

— Bugun ertalab sizni ko'rganim yo'q-ku.

— E, bugun bo'lmasa kecha aytgandirman.

— Kecha betob edingiz, ishga chiqmovdingiz.

— Demak, o'tgan kuni aytgan ekanman-da.

— Ha, to'g'ri, nimayam devingiz.

— Nima degan edim? Aytgan bo'lsam, nega shu vaqtgacha qilinmadi? Bunaqasi ketmaydi, bildingmi?! Ikkinchi bunaqa qilma! Qat'iyan man qilaman! Mudirning ta'bi namozshom bo'ldi. «Nima qilsa hamki, jahldan tushish kerak».

— Muovininmi chaqiring!

— Xo'p bo'ladi!

Mudirning o'rinbosari xonaga kirdi. Mudir so'radi:

«D» ro'yxati tuzib bo'lindimi?

— Bo'ldi, afandim.

— Hammasi bitdimi?

— Ha, bitdi.

— Qog'ozlar tirkaldimi?

— Shundoq, afandim.

Qani endi mudirning hovurini bosadigan biror ishkal chiqsa-chi?

— Hammasi jo'natildimi?

— Ha, jo'natildi.

Shu xat ulgurlar sal kechikkanida-ku, mudir janjal chiqarishga bahona topardi-ya.

— Qachon jo'natildi?

— Kecha.

— Nima? Kecha deysizmi? Bu qanaqa bema'iylik, bu qanaqa dangasalik? Hech kimning ishlagisi kelmaydi-ya, Ishlash kerak, ishlash! Men talab qilaman!

Tushunarlimi?!

Birovni koyisang, shunaqayam yengil tortasanki!

Mudir o'rinbosari bo'lim boshlig'ining oldiga kirib keldi-da, tutaqib so'radi:

— Bular nimasi?

— Buxgalteriyaga jo'natiladigan hujjat.

— Shunaqami? Siz hali...

Lavlagidek qizarib ketgan bo'lim boshlig'i darg'azab mudir o'rinbosari xonadan chiqishi bilan oq stolga bir musht urdi:

— Hasanbey qani?

— Qaysi Hasanbey? Ikkinchi bo'limdagi Hasanbeyni aytyapsanmi? Yo ro'yxat tuzadigan Hasanbey kerakmi? Qaydlar bo'limida ham bittagina Hasanbey bor.

Taqsim, yo sekretariyatdagi Hasanbeyni so'rayaptilarmi?

— E, hammasi bir go'r emasmi... Ha, anavi sekretariyatdagi Hasanbeyni chaqiring!

— Afandim, tushlikka qo'ng'iroq chalingan edi, ovqatga chiqib ketibdi.

— Bo'lmasa, o'zing bu yoqqa kel!

— Men Huseynman-ku, afandim.

— Huseynmisan-Musaynmisan, hozir buning farqi yo'q. Men senlarga ming marta aytamanki...

U o'n minutga yaqin rosa baqirib-chaqirdi. Sohilda langar tashlab, bug'ini chiqarib yuborgan kemaga o'xshab, shundan keyingina yengil tortdi. Butunlay o'ziga kelgach, xonadan chiqib ketdi.

Xizmatchi Huseynbey idora xizmatkorini tutib olib, rosa adabini berdi.

— Oynalar nega kir? Shiftda osilib yotgan o'rgimchak inini nega supurib

tashlamading? Stollarniing usti artilmagan, pol iflos bo'lib yotibdi. Qanaqa ishlashni ko'rsatib qo'yaman senga! Uqdingmi?

Huseynbey issiqlikda qalin kiyimini yechib tashlaganday yengil tortib, tashqariga chiqib ketdi.

G'azabdan qoni qaynagan xizmatkor darvozabonni qidirib qoldi. Aksiga olib darvozabon ham quyon bo'lib, uyiga ketib qolgan ekan. Endi nima qilish kerak?

«Nima qilsa hamki, odam bolasi jahldan tushishi kerak».

Xizmatkor tramvayga chiqdi.

— Uh, oyo'g'imi bosib olding. Ko'zmi bu yo po'stakning yirtig'imi?

Xizmatkorning oyog'ini bosib olgan odam g'iring demay turaverdi. Xizmatkorning oldiga konduktor keldi.

— Qani, bilet oling!

— E, nima deyapsan, tiqilinchini ko'rmayapsanmi? Vagonda qimirlab bo'lmaydi-yu, bu tag'in bilet ol deyidi-ya!

— Bo'lmasa biletsiz ketavermasmi?

— Odam kamayganda olaman. — Yo'q, bunaqasi ketmaydi.

— Ketadi!

— Ketmaydi!

Ikki o'rtada to'polon chiqdi. Xizmatkor ham shu janjal tufayli ancha yengil tortdi.

Tramvay konduktori ishini tugatib, uyga qaytdi.

Qarasa, xotini oshxonada tirjayib turibdi.

— Nega tirjayayapsan? Huv o'sha tirjagan...

Konduktor xotinini rosa do'pposladi. Keyin zo'r ishtaha bilan ovqatni tushirdi.

Xotini boyo'qish yum-yum yig'lab qoldi. Keyin oyog'ning tagida ivirsib yurgan mushukni ko'rib qolib, otashkurak bilan beliga bir tushirdi. Kaltak yegan mushuk ham miyovlaganicha tirraqaylab qochdi. Konduktorning xotini ham alamidani chiqib, eriga suykaldi. Ko'z yoshidan keyin kelgan muhabbat shirin bo'ladi. Er-xotin ikkalasining ilgari huzur-halovati yana joyiga tushdi.

«Har narsaning bir sababi bo'ladi». Agar ministрни

gazetalar urib chiqmaganida, mushuk bechora ham ko'chaga

miyovlab chiqmasdi. Odamlar-ku, bir amalab alamdan chiqishadi. Bechora

mushuk nima qiladi!.. U yugurganicha miyovlab oldimdan o'tib ketganini o'z ko'zim bilan ko'rishga ko'rdim-u, alamimni kimdan olib, jahldan qanday tushishini bilolmay turibman..

2. Aziz Nesin. Bezovta bo'lmang (hikoya)

Haykaltarosh Hikmat yomon odam emas, lekin bechoraning bitta aybi

bor-da: haddan ziyod sertakalluf. Ikkovimiz o'n besh yillik qadrdon

bo'lishimizga qaramay, doimo meni «hazratlari», «afandim» deydi.

Ba'zan takallufni shunaqayam oshirib yuboradiki, nazaringda xuddi seni

kalaka qilayotganga o'xshaydi. U bilan birinchi tanishganimda men ham

shunaqa bo'lgandim. Kichik odam bo'lishimga qaramay, men bilan xuddi

hukumat boshida turgan partiyaning kattakon amaldoriga

gapirayotgandek «hazratlari» deb qulluq qilaverganidan biram xijolat

bo'lamen, biram o'sal tortamanki, asti qo'yavering.

Haykaltarosh Hikmatning nega bunchalik sertakalluf bo'lib

qolganligining sirini keyinchalik bilib oldim. Unda ayb yo'q ekan, bir

vaqtlari saroyga yaqin yurgan oilaning farzandi bo'lganligi uchun lutf-

nazokat qon-qoniga singib ketgan ekan. Buvasining otasi sulton Azizning

bosh qayiqchisi, ya'ni sulton tushadigan qayiqda eshkakchilarga

buyruqbardor bo'lgan ekan.

Bosh qayiqchi deganda kishining ko'z o'ngiga ko'kraklarini jun bosgan,

qoyadek qomatdor, qo'l-oyoqlari g'o'ladek bir pahlavon keladi. Bizning

haykaltarosh Hikmat esa, buning aksi... pachhoqqina. Buvidan to nabiraga

qadar bo'yni kichrayib borishi xuddi hozirgi turmush darajamizni aks

ettirganday. Hukumatimiz amalga oshirgan keyingi iqtisodiy tadbirning

ta'siri ostida bo'lsa kerak, Hikmat ham shu siyosatdan «bahramand» bo'layotgan demokratik grajdanning o'zi bo'lib qolgan. U chuvakkina, yoqimtoy, nazokatli, artist tabiat odam. Boshqacha aytganda, turmushda biror narsani eplay olmaslik va och qolish uchun insonga nimaiki kerak bo'lsa, shularning hammasidan topiladi. Tunov kuni shu qadrdon do'stimning uyiga bordik. Ko'z ko'zga tushishi bilan odatiy qilg'ini boshladi:

— Hazratlari!

— E, Hikmatbey, qo'ysang-chi shu hazratlaringni...

— Jonim bilan, afandim.

— Afandingni ham yig'ishtirib qo'y.

— Xo'p bo'ladi, taqsir.

— Nega odamni xunob qilasan, taqsir demasang turolmaysanmi?

— Aytmasligim mumkin, afandim, nega mumkin bo'lmasin, taqsir.

U, faqat menga emas, do'kondorga ham, etik moylaydiganga ham, qo'shnisiga ham, xullas, duch kelganga shunaqa murojaat qilaveradi. U shunaqa qilavergandan keyin sen ham muomalani noziklashtirishga majbur bo'lasan. Ammo bunaqasiga hech mening tilim kelishmaydi, u esa rasmana gap aytolmaydi.

Uning xonalari katakka o'xshagan shinamgina uyi bor. Bizni u katta xonaga olib kirdi. Endi kursiga o'tiray degandim, yugurib kelib:

— Yo'q-yo'q, xudo haqqi, bu yer bo'lmaydi, yayrab o'tirolmaysiz, — deb qoldi.

Qo'ysang-chi, bo'laveradi...

— Bo'lmaydi, afandim, qani bu yoqqa marhamat qiling.

Noiloj turib ko'rpachaga o'tirdim.

— Oh, bu joy ham menga yoqmayapti.

— Ovora bo'lma, menga ma'qul.

Yugurib kirib, ichkaridan uch-to'rtta bolish olib chiqib, belimga, tirsagim tagiga qo'ydi.

— O'tinib so'rayman, bezovta bo'lmay o'tiring...

— O'zing bezovta bo'lma, azizim, men juda yaxshi o'tiribman...

— Yozilib o'tirolmayapsiz-da.

— Yo'q, juda yaxshi o'tiribman.

— Azbaroyi xudo, to'g'risini ayting, bezovta bo'layotganingiz yo'qmi?

— Yo'q-yo'q, aslo.

Oshnam sira og'iz ochishga imkon bermaydi.

— Noqulay joyda o'tiribsiz, qani, bu tomonga o'ting, suyanibroq o'tirasiz.

O'zim yaxshi o'tirgandim, uni hadeb bezovta qilavermaslik uchun devorning narigi burchagiga o'ta qoldim. U yana bir talay yostiq keltirib tashladi.

— To'g'risini ayting, tashvish chekayotganingiz yo'qmi?

— Yo'q, birodar, aslo. O'zing ovoragarchilikni qo'y, juda yayrab

o'tiribman.

Nazarimda aziyat chekayotganga o'xshaysiz...

— Nega endi, azizim, juda yaxshiman.

— Shabada kirib bezovta qilayotgan bo'lsa, derazani yopib qo'ya qolay?

— Yo'q-yo'q, shabada yaxshi bo'lyapti.

— Kaminai kamtariningizning nazarida hazratlari bezovta bo'layotgandek tuyulyaptilar, taqsir, o'tirgan joyingiz noqulay...

— Joyim yaxshi.

— Ichkariga marhamat, o'sha yer qulayroq.

Narigi xonaga ko'chdik.

— Jon afandim, aybga buyurmang...

— Yo'g'-e, nega unday deysiz, juda soz, og'aynijon!

— Ishqilib, ayb qilmasangiz bo'lgani.

— Ayb deysizmi? Hech qanaqa aybli ish yo'q-ku...

— Yaxshi o'tirolmayapsiz-da...

— Yaxshi o'tiribman-ku.

— Ha, o'tirganday bo'lmayapsiz... .Chamamda, bezovta bo'lyapsiz.

O'tirgan joyingiz ancha zax, qani, bu yoqqa marhamat qiling!

Xonadan xonaga, xonalarda esa burchakdan burchakka o'taverish joningga tegdi. Burma bolishlar ustma-ust kelib turibdi.

— Qalay endi, yaxshi o'tiribsizmi?

— Yaxshi, juda yaxshi.

— Ishqilib, aziyat chekmang-da.

— Yo'g'-e.

— Aybga buyurmang, o'zim bilib turibman...

— Xo'p.

Undan bezovta bo'lmaslik, aybga buyurmaslikdan bo'lak gap eshitmay qoldim.

Xayriyat, oxiri dasturxon yozildi.

— Dasturxonga qarang, afandim.

Oshnam tushmagur qilg'ini yana yangidan boshlab yubordi:

— Kursida yaxshi o'tirolmayapsiz, mana bunisiga o'ting.

Sho'rvaga qoshiq solib endi ichay deb turgan edim:

— Yo'q, taqsir, aziyat chekyapsiz, tagingizga bolish keltirishsin, — deb qoldi.

— Hojati yo'q, shundoq ham yaxshi o'tiribman.

— Marhamat qilib ovqatdan oling, iltimos qilaman!

— Olyapman, Hikmatbey.

— Marhamat qiling, xuddi o'zingizning uyingizdagidek yeb-ichib o'tiring...

— Rahmat.

— Shakarob og'zingizga yoqmadi shekilli...

— Yo'g'-e, yeb o'tiribman-ku.

- Tuzi kam bo'lsa...
- Yo'q, tuzi joyida...
- Xo'p, aybga buyurmaysiz...
- Yo'g'-e...

— Marhamat qilib olib o'tiring.

— Mersi... Bo'ldim.

— Xudo haqqi, oling!

Qornim rosa to'ygan bo'lsa ham, oling deb qistayvergani uchun yana ozroq totindim.

— Ko'rib turibman, ovqat sizga yoqmadi.

— Juda ajoyib bo'libdi, qo'lingiz dard ko'rmasin.

— Oling, osh bo'lsin... Piyoz bilan qo'shib oling... Lekin hech yemayapsiz-da, afandim. Hazratlariga bir iltimosim bor edi.

— Marhamat, Hikmatbey...

— Ammo aybga qo'shmaysiz! Qorningiz och qoldi.

— Yo'g'-e, juda to'ydim.

Ovqatdan keyin qahva uzatildi. Hikmatbey mening g'amimni yeb, yana bir necha marta burchak bilan kursi almashtirishni taklif qildi... Toqatim toq bo'ldi, Hikmatbey bilan ikki og'iz tuzukroh gaplasha olmay, uyga qaytdim.

Kecha namozshomga yaqin eshik taqillab qoldi. Qarasam, haykaltarosh Hikmatbey. Ko'rib juda xursand bo'ldim.

— Keling, marhamat, Hikmatbey...

— O'zlarini bezovta qilmay qo'ya qolay, afandim.

— Yo'g'-e, nega bezovta bo'lar ekanmiz, qani, ichkariga marhamat qiling...

— Yo'q-yo'q, ortiqcha ovora qilmay qo'ya qolay.

— Xizmat...

— Afandim, hazratlarini bezovta qilishdan maqsad...

— Bezovtasi bormi buning.

— Bizning kulbada siqilmay o'tirdingizmi, shuni bilmoqchi edim.

— Juda ko'ngildagidek bo'ldi, rahmat.

— To'g'risi, sizni yaxshi kutib ololmadik.

— Yo'q-yo'q, juda yaxshi bo'ldi.

— Yo'-o'-o'q, yozilib o'tirolmadingiz.

— O'lay agar, xudoning balosiga uchray yolg'on gapirsam, ostona hatlab ko'chaga chiqolmay qolay, juda yaxshi o'tirdim.

— Kaminangiz bilib turibdi, hazratlari ko'ngil uchun shunday deyaptilar, aslida yaxshi o'tirolganlari yo'q.

Sabr kosam to'lib ketdi. O't o'chiruvchi mashinadek bir na'ra tortib yuborgan ekanman, qo'ni-qo'shnining hammasi uydan otilib ko'chaga chiqdi.

— Bezovta bo'lganim yo'q! Yo'q! Yo'q!

Hikmatbey chuvakkina gavdasini eshik orqasiga oldi. Shunda ham u:
— Yo‘q, afandim, aybga buyurmang, yaxshi o‘tirolmadingiz. Endi
kaminangizga ijozat, sizni ancha bezovta qildim, — deb chuldirardi.

Ona tili juda oson